

MIECZYŚLAW KĘDELSKI

UKŁADY CEN CZTERECH ZBÓŻ JAKO EFEKT RÓŻNICOWANIA SIĘ
STRUKTURY PRODUKCJI I RYNKU ZBOŻOWEGO
W POLSCE LUDOWEJ

I. PRZEDMIOT OPRACOWANIA

Rozwój rynku zbożowego w Polsce Ludowej w ciągu ostatniego 25-lecia podlegał swoistym tendencjom i wahaniom, zdeterminowanym przez różnicowanie się struktury produkcji rolniczej, planu rolnego i spożycia artykułów żywnościowych. Zmiana ustroju rolnego w kierunku jego stopniowej socjalizacji sprawiała, że rynek 4 zbóż zmieniał swój charakter: konkretyzowały się jego charakterystyczne cechy, stawał się funkcją preferencji ogólnospołecznych, zmieniały się stosunki między jego elementami, różnicowały się relacje wewnętrzne poszczególnych elementów. Z określonych warunków społeczno-ekonomicznych, w jakich rozwijał się rynek zbożowy w Polsce Ludowej, wynikło jego rozbitcie rzeczowe i przestrzenne, złożoność jego form i mechanizmu działania.

Rozbitcie wewnętrzne rynku zbożowego na rynki odcinkowe, takie, jak: rynek dostaw obowiązkowych, rynki skupu rynkowego i kontraktacji, rynki targowiskowy i sąsiedzki — znajdzie swoje wyrywkowe odzwierciedlenie w naszych rozważaniach w formie prezentacji i ogólnej analizy pionowych relacji cen zbóż. Pod pojęciem pionowych relacji cen rozumiemy stosunki wzajemne cen tego samego gatunku zboża na dwu różnych rynkach odcinkowych. W celu ukazania zbieżności między bodźcami rynkowymi a kierunkami produkcji posługiwać się będziemy wewnętrznymi relacjami cen — a więc stosunkami wymiennymi między dwoma gatunkami zbóż na jednym z rynków odcinkowych¹. W ramach krajowego rynku zbożowego zamierzamy scharakteryzować ogólnie przesłanki

¹ Por. M. Kędełski, *Relacje cen artykułów żywnościowych w długim okresie czasu jako konsekwencje zmian w strukturze społeczno-ekonomicznej w Polsce*, Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny 1970, nr 1.

różnicowania się układu wewnętrznych i pionowych relacji cen w czasie i przestrzeni² od strony podaży zbóż, jak również ukazać zachodzące powiązania i podobieństwa relacji krajowych z relacjami zagranicznymi.

Bardzo skomplikowane związki, ich wielorakość i sprzężony charakter oddziaływań, określonych układów relacji cen z innymi elementami rynku zbożowego i środków interwencyjnych polityki zbożowej pozwalają na ujęcie i rozpatrzenie problemu w sposób wielce uproszczony; równocześnie rzeczowy zakres powyższego ograniczymy z konieczności do 4 podstawowych zbóż: pszenicy, żyta, jęczmienia i owsa. Wyabstrahowany przedmiot badania daje tym bardziej niepełne odbicie realnych współzależności i siły determinant kształtowania relacji cen 4 zbóż, ponieważ pominiemy całą bogatą problematykę związków tych relacji z całokształtem rynku rolnego i pozostałymi, ale bardzo istotnymi, relacjami przedstawienia produkcji i spożycia artykułów żywnościowych. Takie postawienie sprawy jest jednak tym uzasadnione, że 4 omawiane zboża nie są bezpośrednim przedmiotem spożycia, lecz przed spożyciem podlegają przetworzeniu; również ceny detaliczne przetworów zbożowych są oderwane od sytuacji w produkcji wytwórczej i od cen realizowanych przez producentów rolnych na poszczególnych odcinkach rynku zbożowego.

II. STRUKTURA PRZYCHODÓW A UKŁAD CEN CZTERECH ZBÓŻ

Pierwszy okres po wyzwoleniu, tzn. lata 1945 - 1947, znamionowały poważne trudności gospodarcze w zakresie wyżywienia ludności Polski. Znaczne osłabienie potencjału produkcyjnego rolnictwa uniemożliwiało samodzielność krajowej gospodarki zbożowej; brakowało chleba. Pomoc zewnętrzna w ramach UNRRA nie zapewniła zrównoważenia bilansu zbożowego. Nie dokonał tego również import na warunkach komercyjnych. Brak równowagi rynkowej był przyczyną wprowadzenia kartkowego systemu rozdziału przetworów zbożowych i wysokich cen zbóż chlebowych na wolnym rynku. W latach tych wewnętrzne relacje cen wolnorynkowych zbóż chlebowych do pastewnych wyniosły dla stosunku wymiennego pszenica : owies 1,92 a dla stosunku żyto : jęczmień 1,05 (tabela 2).

O ile jednak w latach 1948 - 1949 kraj osiągnął w zasadzie pełną samowystarczalność w zakresie gospodarki zbożowej, a to na skutek szybkiego w owym okresie rozwoju produkcji rolnej, to znów w latach 1950 - - 1954 nastąpił zastój; produkcja nie nadążała za szybkim rozwojem demograficznym ludności. Udział wolumenu produkcji krajowej w ogólnych przychodach bilansu 4 zbóż był wprawdzie wyższy niż w pierwszym okresie, jednakże — w porównaniu z latami 1948-1949, w których do-

² Por. M. Kędelski, *Metody badania relacji cen w czasie i przestrzeni*, Roczniki Ekonomiczne 1970, nr 22.

Tabela 1

Wpływ importu netto na przychody bilansowe i układy cen 4 zbóż w Polsce w latach 1950—1968

Zboża	1950—1954	1955—1959	1960—1964	1965—1968
1. Udział importu netto w przychodach 4 zbóż w %				
Pszenica	11	33	39	26
Żyto	14	2	3	0
Jęczmień	1	9	15	19
Owies	0	0	0	0
4 zboża razem	4	9	14	5
2. Struktura produkcji krajowej 4 zbóż w %				
Pszenica	17	18	20	24
Żyto	54	55	52	50
Jęczmień	10	9	9	9
Owies	19	18	19	17
4 zboża razem	100	100	100	100
3. Struktura importu netto 4 zbóż w %				
Pszenica	52	78	79	80
Żyto	51	13	9	0
Jęczmień	-2	9	12	20
Owies	-1	0	0	0
4 zboża razem	100	100	100	100
4. Relacje cen dewizowych zbóż importowanych				
Pszenica : żyto	.	1,18	1,14	—
Żyto : jęczmień	.	1,00	1,06	—
Jęczmień : pszenica	.	0,88	0,82	0,93
5. Relacje cen wolnorynkowych w kraju				
Pszenica : żyto	1,36	1,30	1,29	1,28
Żyto : jęczmień	0,96	0,94	0,93	0,93
Jęczmień : pszenica	0,77	0,81	0,84	0,84

Źródło: Rocznik Statystyczny GUS, z lat 1955 - 1969. Obliczenia własne.

minował eksport netto — pojawił się ponownie aż do 1964 r. rosnący import netto. Równocześnie zaobserwować można początki relatywnego wzrostu udziału przetworów pszenicznych w ogólnym spożyciu przetworów zbożowych, który to wzrost odbywał się kosztem przetworów żytnich. Nie pociągnęło to za sobą analogicznego wzrostu relacji cen wolnorynkowych porównywanych zbóż; relacja wewnętrzna cen pszenicy do żyta zmniejszyła się do poziomu 1,36 w porównaniu do lat 1945 - 1949, w którym to okresie oscylowała wokół 1,64.

Mimo poważnego rozwoju produkcji krajowej 4 zbóż w latach 1955 - 1959, którego odbiciem był znaczny wzrost zbiorów w stosunku do okresu poprzedniego, nastąpił dalszy wzrost deficytu zbożowego. Niemalą rolę odegrały tu zmiany w strukturze przychodów 4 zbóż, które pociągnęły

Tabela 2

Wewnętrzne relacje cen wolnorynkowych 4 zbóż w Polsce w latach 1945—1969

Lata	Relacje cen					
	Pszenica	Żyto	Owies	Jęczmień	Pszenica	Żyto
	Żyto	Owies	Jęczmień	Pszenica	Owies	Jęczmień
1945	1,81	1,19	0,91	0,51	2,15	1,08
1946	1,75	1,11	0,96	0,54	1,95	1,06
1947	1,43	1,05	0,96	0,63	1,65	1,01
1948	1,58	1,03	0,98	0,63	1,62	1,01
1949	1,63	0,97	0,98	0,65	1,58	0,95
1950	1,52	0,92	0,98	0,73	1,40	0,90
1951	1,43	0,91	1,05	0,73	1,39	0,95
1952	1,43	0,97	0,99	0,73	1,38	0,95
1953	1,22	1,02	0,97	0,82	1,25	1,00
1954	1,22	1,03	0,96	0,83	1,25	0,99
1955	1,26	1,02	0,96	0,81	1,29	0,98
1956	1,29	1,02	0,94	0,81	1,31	0,96
1957	1,28	0,99	0,95	0,82	1,27	0,94
1958	1,31	0,97	0,96	0,81	1,28	0,93
1959	1,36	0,96	0,95	0,80	1,31	0,92
1960	1,36	0,95	0,96	0,80	1,30	0,92
1961	1,36	0,95	0,95	0,80	1,30	0,91
1962	1,26	0,98	0,96	0,84	1,24	0,94
1963	1,21	0,99	0,99	0,87	1,19	0,95
1964	1,25	0,98	0,96	0,85	1,22	0,94
1965	1,27	0,95	0,98	0,84	1,21	0,93
1966	1,31	0,97	0,96	0,82	1,27	0,93
1967	1,26	0,98	0,96	0,84	1,24	0,94
1968	1,27	0,99	0,95	0,84	1,25	0,94
1969	1,29	0,96	0,96	0,84	1,24	0,92

Uwaga: Relacje cen w 1945 r. dotyczą grudnia.

Źródło: Wiadomości Statystyczne GUS, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951; Rocznik Statystyczny GUS z lat 1947-1949, 1955, 1965, 1969; Biuletyn Statystyczny GUS, 1970, nr 1.

za sobą różnokierunkowe zmiany w wewnętrznych relacjach cen. Czterokrotny wzrost importu pszenicy i spadek importu żyta, co oznaczało relatywny przyrost deficytu pszenicy, nie pociągnął w następstwie wzrostu relacji cen wolnorynkowych pszenicy do żyta. Wręcz odwrotnie, relacja ta spadła do poziomu 1,30. Równocześnie analogiczna relacja cen dewizowych była niższa — wynosiła bowiem 1,18. Fakt ten świadczyć może o relatywnie, względem żyta, większej opłacalności importu pszenicy. Również wyższy od poziomu relacji krajowej poziom relacji jęczmień : pszenica według cen dewizowych może być symptomem wyższej opłacalności importu pszenicy względem jęczmienia. Opłacalność importu pszenicy jest tym bardziej oczywista, że należy uwzględnić fakt, iż relacja jakościowa między pszenicą importowaną a krajową jest bardziej korzystna dla tej pierwszej. Natomiast niższa relacja krajowa cen żyta do

jęczmienia w porównaniu z relacją cen dewizowych sugeruje, że opłacalność importu jęczmienia jest większa od opłacalności importu żyta. Zatem upraszczając nieco problem, dzięki wyeliminowaniu z zakresu niniejszych rozważań problematyki kosztów jednostkowych, do której jednak później nawiążemy, stwierdzić można, że celowe było ograniczenie importu żyta w późniejszych okresach.

Układ relacji krajowych i dewizowych cen zmienił się nieco w latach 1960-1964, mianowicie następuje w owym okresie spadek relacji cen dewizowych jęczmień : żyto w porównaniu z analogicznymi relacjami cen krajowych, by w latach 1965 - 1968 powrócić do układu z lat 1955 - 1959. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w stosunkowo najszybszym wzroście udziału importu netto jęczmienia w ogólnych przychodach tego zboża, jak również we wzroście udziału jęczmienia w ogólnym imporcie 4 zbóż.

Najbardziej istotne zmiany w strukturze produkcji 4 zbóż w minionym dwudziestopięcioleciu wiążą się ze stosunkowo znacznym wzrostem przychodów pszenicy i to zarówno z produkcji krajowej jak i z importu, oraz spadkiem udziału żyta w ogólnych przychodach 4 zbóż. Tym tendencjom przeciwnym towarzyszy systematyczny spadek wolnorynkowej relacji cen pszenica : żyto, jak również spadek analogicznej relacji cen dewizowych. Udział produkcji zbóż pastewnych w wolumenie produkcji 4 zbóż utrzymywał się w zasadzie na nie zmienionym poziomie, z nieznacznymi wahaniami w przypadku owsa. Wewnętrzna relacja cen tych zbóż, tzn. wolnorynkowa relacja wymienna owies : jęczmień, charakteryzowała się do 1953 r. znacznymi wahaniami wokół poziomu 0,98; w późniejszym okresie miała przebieg bardzo stabilny i oscylowała wokół poziomu 0,96. Typowe dla wielu państw europejskich zjawisko wzrostu udziału zbóż pastewnych nie występowało więc w zasadzie w Polsce Ludowej. Należy jednakże dostrzec tendencję kompensującą w odpowiednich relacjach cen; ceny zbóż pastewnych rosły szybciej od cen zbóż chlebowych. Wynikało to z faktu, że przyrost produkcji zbóż pastewnych musiał być stosunkowo szybszy, gdyż wzrostowi efektywnego popytu na artykuły żywnościowe towarzyszyły zmiany w strukturze spożycia i eksportu. Przesunięcie przyrostu popytu z artykułów roślinnych na artykuły zwierzęce, w warunkach ograniczonej podaży zbóż pastewnych, prowadzi do tendencji relatywnego wzrostu cen zbóż przeznaczonych w większym stopniu na spasanie. Artykuły pochodzenia zwierzęcego charakteryzowały się szczególnie wysoką elastycznością dochodową popytu. Ogólnej sytuacji rynkowej i wzrostowi siły nabywczej ludności odpowiadał poziom konsumpcji dążący do fazy ekspansji. Zachodzące przemiany w strukturze spożycia żywności były w odniesieniu do produktów zbożowych znacznie głębsze niż w wielu krajach gospodarczo rozwiniętych; miało to swój odpowiednik w znacznym relatywnym spadku spożycia przetworów zbożowych.

Krajowe ceny zbóż pastewnych, podobnie jak ceny światowe, były znacznie niższe od cen pszenicy. Jednak w miarę wzrostu produkcji towa-

rowej pszenicy, ceny pszenicy przybliżyły się do cen zbóż pastewnych. Prawidłowość tę uzasadnić można dostrzegalną w wielu krajach tendencją wzrostu udziału produkcji tych zbóż, które dają wyższe plony. W Polsce krzyżował te dwie tendencje jedynie jęczmień, którego ceny rosły szybciej od cen bardziej wydajnej pszenicy i mniej wydajnego żyta i stąd zbliżały się do poziomu cen pszenicy, a odchodziły się bardziej od poziomu cen żyta. Relacje cen na rynkach zagranicznych podważyły zasady niektórych poczynań interwencyjnych państwa oraz pogląd, że ceny pszenicy, ze względów agrotechnicznych i ekonomicznych, muszą być absolutnie wyższe od cen zbóż pastewnych, a co najmniej od ceny jęczmienia.

Ostatnie poczynania niektórych rządów w kierunku stymulowania nowego układu wewnętrznych relacji cen płodów rolnych zachęcają farmerów do przechodzenia na uprawę zbóż pastewnych zamiast pszenicy. Tak na przykład, polityka zbożowa USA realizowana od 1964 r. spowodowała zmniejszenie się rozbieżności między cenami pszenicy i zbóż pastewnych. O ile poziom relacji cen pszenica : jęczmień w latach 1962 - 1963 wynosił 2,13, to w latach 1965-1966 obniżył się do 1,44. Podobny spadek wykazała relacja cen pszenica : owies — z 3,14 spadła do 2,31.

Tabela 3

Wewnętrzne relacje cen 4 zbóż w wybranych krajach w latach 1962 — 1966

Kraj	Relacje cen					
	Pszenica	Żyto	Owies	Jęczmień	Pszenica	Żyto
	Żyto	Owies	Jęczmień	Pszenica	Owies	Jęczmień
USA	1,62	1,62	0,65	0,59	2,62	1,05
Francja	.	.	0,97	0,81	1,27	.
Włochy	.	1,28	0,93	.	.	1,19
Holandia	1,28	0,97	0,96	0,85	1,23	0,92
NRF	1,10	1,10	0,93	0,88	1,22	1,03
NRD	0,89	1,12	0,95	1,04	1,01	1,07
Czechosłowacja	0,97	.	.	1,02	.	1,01
Polska	1,26	0,97	0,96	0,84	1,23	0,94

Źródło: Monthly Bulletin of Agricultural Economics and Statistics, nr 9; Statistical Abstract of the United States, 1965, 1967; Agrarstatistik, Statistisches Amt der Europäischen Gemeinschaften, 1964, 1966, 1967; Statistisches Jahrbuch der DDR, 1964, 1969; Statisticka ročenka CSSR, 1964, 1968; Rocznik Statystyczny GUS, 1969.

Zmiany w tradycyjnych układach cen 4 zbóż na rynkach zagranicznych wskazywać mogą na zmieniające się kierunki wypadkowej preferencji interwencyjnych i dostosowawczych. Nie oznacza to bynajmniej, że jedynie preferencje decydują o wewnętrznej logice układu cen. Tak na przykład Polska wykazuje obecnie bardzo znaczne podobieństwo w zakresie układu cen 4 zbóż z analogicznym układem w Holandii. Nie przesądza to jednak oceny, czy mamy w Polsce do czynienia z układem mniej lub bardziej optymalnym, gdy niewiele wiemy o dostosowaniu tego układu do historycznie i geograficznie ukształtowanych struktur produkcji rol-

nej i rynku zbożowego. Takie elementy, jak równowaga cząstkowa popytu i podaży oraz koszty jednostkowe są istotnymi determinantami układu cen 4 zbóż, chociaż posiadają zróżnicowane zakresy czasowe.

Różnicowanie się wewnętrznych tendencji w układzie cen 4 zbóż w okresie minionego 25-lecia było efektem nie tylko zmiany stosunków wewnętrznych między elementami rynku oraz relacji kosztów jednostkowych poszczególnych gatunków zbóż. Żeby bliżej i pełniej wyjaśnić przyczyny istotnych tendencji i wahań w kształtowaniu się wewnętrznych relacji cen, należałoby przeanalizować wzajemne powiązania między poszczególnymi kierunkami rozchodowymi bilansu zbożowego, a co najmniej między spożyciem, spasaniem i wysiewem 4 zbóż. Dwa pierwsze kierunki rozdysponowania zbóż wiążą się bezpośrednio z zewnętrznymi relacjami cen, a więc dotyczą innych układów cen artykułów rolnych i żywnościowych, dlatego nie podejmujemy ich tematyki. Wielkość wysiewu zbóż zależy od normy i areалу zasiewu. Areal zasiewu i plony decydują z kolei o efektywnej wielkości produkcji. Dokonując rozbicia sprzężeń zwrotnych w czasie między tymi wielkościami, zamierzamy powiązać strukturę areалу i stosunki plonów z relacjami cen porównywanych zbóż.

III. ZBIĘŻNOŚĆ CZY ROZBIĘŻNOŚĆ RELACJI CEN ORAZ STRUKTURY AREAŁU I PLONÓW?

W miarę wzrostu powierzchni gospodarstwa rolnego powiększa się udział zbóż w strukturze gałęziowej produkcji rolnej. Jako najbardziej istotne elementy ludowego ustroju rolnego, z punktu widzenia wpływu na strukturę obszarową gospodarstw rolnych w Polsce Ludowej, wymienić należy reformę rolną, politykę forsowania rozwoju spółdzielczości produkcyjnej oraz proces industrializacji. Towarzyszące nawarstwianiu się tych elementów rozdrobnienie gospodarstw chłopskich, przybierające do 1964 r. charakter postępujący, znajdowało swoje odbicie w ukierunkowywaniu produkcji rolnej na hodowlę oraz uprawę bardziej pracochłonnych roślin przemysłowych. Proces ten odbywał się kosztem areálu 4 zbóż, roślin stosunkowo mało pracochłonnych okres 25-lecia charakteryzował się bowiem zwiększającą się rolą kapitału i pracy w rolnictwie. Produkcja 4 zbóż powiększała się zatem nie przez rozszerzanie areálu pod ich uprawę, lecz głównie poprzez wzrost plonów, a w ramach areálu przez odpowiednie kombinacje kierunków zasiewów. Niemalą rolę odgrywają tu również bodźce rynkowe w postaci relacji cen zbóż konkurujących o udział w areale. Elastyczność produkcji 4 zbóż w stosunku do relacji cen zależy od elastyczności areálu porównywanych zbóż oraz od elastyczności ich plonów. Z kolei wewnętrzne relacje cen na wolnym rynku są w ciągu roku gospodarczego zdeterminowane różnicowaniem się struktury podaży, która w znacznym stopniu zależy od stosunków plonów między zbożami. Z drugiej strony stosunki plonów są wyznaczone nie tylko przez różnicowanie

Tabela 4

Wewnętrzne relacje plonów cen wolnorynkowych i arealu 4 zbóż w Polsce w latach 1946 — 1968.

Lata	Relacje plonów	Relacje cen	Relacje areалу	Relacje plonów	Relacje cen	Relacje areалу
	1. Pszenica : żyto			2. Żyto : owies		
1946—1949	0,96	1,60	0,25	0,93	1,04	2,90
1950—1954	1,06	1,36	0,30	0,94	0,97	2,92
1955—1959	1,09	1,30	0,28	0,98	0,99	3,00
1960—1964	1,20	1,29	0,31	0,94	0,97	2,89
1965—1968	1,20	1,28	0,40	0,95	0,97	3,12
	3. Owies : jęczmień			4. Jęczmień : pszenica		
1946—1949	1,06	0,97	1,82	1,05	0,61	0,78
1950—1954	0,98	0,99	2,06	1,02	0,77	0,56
1955—1959	0,94	0,95	2,28	0,99	0,81	0,52
1960—1964	0,87	0,96	2,29	1,00	0,84	0,49
1965—1968	0,89	0,96	2,11	0,97	0,84	0,40
	5. Pszenica : owies			6. Żyto: jęczmień		
1946—1949	0,88	1,70	0,74	0,99	1,01	5,28
1950—1954	0,99	1,33	0,90	0,91	0,96	6,03
1955—1959	1,07	1,29	0,85	0,92	0,94	6,84
1960—1964	1,14	1,25	0,90	0,83	0,93	6,73
1965—1968	1,15	1,24	1,24	0,85	0,93	6,56

Źródło: Wiadomości Statystyczne GUS z lat 1946 - 1951; Rocznik Statystyczny GUS, 1947, 1948, 1949, 1955 - 1969. Obliczenia własne.

się stopni intensywności porównywanych upraw, ale również wahają się w zależności od zmiany warunków wegetacyjnych.

Gdy ceny kształtują się swobodnie, układ ich jest zawsze bardziej lub mniej spójny wewnętrznie. Nie zawsze jednak układ ten mógł odpowiadać w okresie 25-lecia potrzebom rozwoju gospodarczego. Stąd państwo zmuszone było oddziaływać między innymi na poszczególne ceny, w gra-

Tabela 5

Relacje cen i kosztów jednostkowych 4 zbóż w Polsce w latach 1965 — 1967

Relacje-	Stosunki wymienne					
	Pszenica	Żyto	Owies	Jęczmień	Pszenica	Żyto
	Żyto	Owies	Jęczmień	Pszenica	Owies	Jęczmień
S : K	1,31	0,99	0,71	1,02	1,31	0,71
O : K	1,24	1,12	0,63	1,06	1,41	0,71
W : K	1,25	0,91	0,92	0,88	1,16	0,84
T : K	1,29	.	.	0,91	.	0,80
R : K	1,29	1,00	0,77	1,00	1,30	0,78

^a S — ceny skupu rynkowego, O — ceny dostaw obowiązkowych, W — ceny wolnorynkowe, T — ceny targowisko-
we, R — ceny realizacji produkcji towarowej, K — koszty jednostkowe.

Źródło: Rocznik Statystyczny GUS z lat 1966 - 1968; Biuletyn Statystyki Cen GUS z lat 1966 - 1968; dane o kosztach jednostkowych p. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 1968, Dodatek do nr 5. Obliczenia własne.

nicach określonych związków między racjonalnym układem cen w chwili bieżącej i preferencjami ogólnospołecznymi, w celu różnicowania warunków cenowych opłacalności poszczególnych kierunków produkcji. Tak na przykład ustalony w latach 1965 - 1967 przez państwo układ cen skupu preferował produkcję pszenicy i jęczmienia kosztem żyta i owsa; zboża bardziej wydajne wykazywały większą opłacalność relatywną od zbóż mniej wydajnych. Natomiast współczynniki relatywnej opłacalności żyto : owies i pszenica : jęczmień, a więc relacje zbóż o podobnych plonach, były bliskie jedności — stąd podobna opłacalność porównywanych zbóż liczona według cen skupu. Natomiast układ cen na wolnym rynku preferował produkcję pszenicy kosztem jęczmienia, a układ cen dostaw obowiązkowych preferował produkcję żyta kosztem owsa.

Dlaczego więc nie wystąpiły kompensujące relacje przestawienia produkcji? Przyczyn należy szukać głównie w przymusowym charakterze dostaw obowiązkowych, stanowiących gros podaży. Równocześnie układ cen 4 zbóż nie jest pozbawiony cech suplementarności; elastyczność poszczególnych kierunków produkcji zależy również od stanowiska w płodozmianie. Bardziej istotną przyczynę słabych relacji przestawienia dostarczyć należy w fakcie, że producenci rolni w krótkim okresie czasu nie są w stanie racjonalnie kierować się relacjami opłacalności, gdyż nie mogą przewidzieć wysokości plonów, które mają bezpośredni wpływ na poziom kosztów jednostkowych w poszczególnych latach gospodarczych.

W długim okresie czasu, do którego zaliczyć trzeba okres minionego 25-lecia, struktura areалу 4 zbóż cechuje się pewną elastycznością względem ogólnej struktury gospodarczej kraju. Industrializacja, wywołująca daleko idące w swoich skutkach procesy przystosowawcze na rynku pracy i płacy, wpływała zapewne na różnicowanie się struktury produkcji rolnej ze względu na niejednorodną pracochłonność różnych jej kierunków. Napięcie bilansu siły roboczej w rezultacie umacniało konkurencyjność produkcji 4 zbóż w stosunku do pozostałych kierunków. Industrializacja pociągała za sobą równocześnie konfigurację i uzbrojenie areалу. Elastyczność kosztów jednostkowych poszczególnych zbóż względem tych czynników jest różna, zróżnicowana bowiem jest ich wydajność. Pszenica i jęczmień reagują silniej na intensyfikację ich uprawy niż pozostałe dwa zboża. Taki sam przyrost nakładów daje różny wzrost plonów — wyższy przy zbożach bardziej wydajnych, niższy przy życie i owsie. Jednakże pozycja konkurencyjna żyta i owsa nie jest stracona, przynajmniej w przypadku rozdysponowywania tych zbóż na spasanie, ponieważ posiadają one wyższy stosunek wagowy słomy do ziarna, a słoma owsiana posiada najwyższą wartość pastewną.

Najlepsze przystosowanie struktury areалу zasiewów 4 zbóż do agrotechnicznych i ekonomicznych warunków w poszczególnych regionach i odpowiednich okresach zmianowania może stanowić istotne źródło optymalizacji układu gospodarczego w rolnictwie. Bynajmniej czynniki eko-

nomiczne nie mają samodzielnego bytu i decydującego wpływu na gospodarkę zbożową. Dlatego w długich okresach czasu trudno się dopatrzeć zbieżności między relacjami cen i strukturą areалу 4 zbóż. Logika wewnętrzna układu gospodarczego 4 zbóż ma swoje źródło głównie w związkach suplementarnych, w ograniczonym zakresie preferencyjnych, w granicach których działają relacje przedstawienia względem całego systemu bodźców, wyraźnie jednak korygowane przez czynniki przypadkowe i zewnętrzne relacje cen.

W miarę ograniczania areалу zasiewów 4 zbóż wzrastała ich wydajność. Plony poszczególnych zbóż wzrastały jednak nierównomiernie i w znacznym stopniu oderwane były od zmian w stosunkach międzyarealowych. Również współzależność między zmianami cen i plonami w długim okresie

Tabela 6

Relacje plonów i cen targowiskowych zbóż w latach 1965 — 1968 w Polsce według województw

Województwa	Pszenica Żyto		Żyto Jęczmień		Jęczmień Pszenica	
	Relacje plonów	Relacje cen	Relacje plonów	Relacje cen	Relacje plonów	Relacje cen
Polska	1,20	1,31	0,89	0,89	0,95	0,86
Białostockie	1,09	1,33	0,91	0,96	1,01	0,79
Bydgoskie	1,27	1,27	0,85	0,87	0,93	0,89
Gdańskie	1,63	1,32	0,72	0,85	0,85	0,89
Katowickie	1,10	1,39	0,85	0,79	1,00	0,91
Kieleckie	1,26	1,31	0,85	0,92	0,98	0,82
Koszalińskie	1,18	1,37	0,96	0,87	0,88	0,84
Krakowskie	1,08	1,22	1,04	0,90	0,89	0,91
Lubelskie	1,19	1,24	0,79	0,98	1,06	0,82
Łódzkie	1,15	1,34	0,84	0,88	1,03	0,85
Olsztyńskie	1,26	1,32	0,85	0,91	0,93	0,83
Opolskie	1,21	1,28	0,84	0,90	0,99	0,87
Poznańskie	1,14	1,29	0,89	0,89	0,97	0,87
Rzeszowskie	1,08	1,32	0,92	0,89	1,00	0,85
Szczecińskie	1,14	1,35	1,00	0,87	0,87	0,85
Warszawskie	1,15	1,33	0,88	0,91	0,98	0,83
Wrocławskie	1,21	1,26	0,91	0,90	0,91	0,88
Zielonogórskie	1,17	1,33	0,98	0,86	0,87	0,87
Współczynniki korelacji między relacjami plonów i relacjami cen ^a						
Polska	-0,045		-0,016		-0,426	
Poznańskie	-0,124		-0,019		-0,169	
Współczynniki zmienności relacji w przestrzeni ^a						
Polska	0,103	0,034	0,088	0,046	0,064	0,037
Poznańskie	0,048	0,064	0,044	0,059	0,044	0,039

^a Według województw w Polsce i powiatów w Wielkopolsce.

Źródło: Biuletyn Statystyki Cen GUS, 1966 - 1969; Plony głównych ziemiopłodów 1956 - 1967, Statystyka Regionalna nr 11, GUS; Rocznik Statystyczny GUS, 1969; dane Urzędu Statystycznego dla m. Poznania i Województwa Poznańskiego. Obliczenia własne.

czasu była pośrednia, tym silniejsza, im wyższa była efektywność intensyfikacji upraw. Dało się to zauważyć jedynie w odniesieniu do jęczmienia, w przypadku którego wzrost wydajności był zbieżny z relatywną ceną. Natomiast relatywne ujęcie pszenicy względem pozostałych zbóż wykazywało rozbieżność między tempem relacji cen i relacji plonów (tabela 4). W krótkim jednak okresie czasu, z roku na rok, wpływ stosunków plonów na relacje cen wydaje się oczywisty. Jest to jednak wpływ pośredni przez równowagę cząstkową na rynku zbożowym. Szczególnie wyraźnie daje się dostrzec zbieżność między stosunkami plonów i relacjami cen w ujęciu regionalnym (tabela 6). Współzależność owa wydaje się istotna jedynie w odniesieniu do zbóż wysoko wydajnych, tzn. do relacji jęczmień : pszenica. Fakt, że przestrzenna dyspersja relacji cen w ujęciu wojewódzkim jest mniejsza od przestrzennej dyspersji stosunków plonów, nie przesądza o mniejszej wrażliwości elementów rynkowych w porównaniu z regionalnymi kosztami jednostkowymi badanych relatywnie zbóż. Równowagi cząstkowe w poszczególnych regionach kształtują się przy różnych warunkach produkcyjnych i transportowych; stąd wymóg korekty kosztów produkcji o koszty transportu. Zmiana w terytorialnych stosunkach plonów zmienia układ przepływów międzyregionalnych i alokalnych. Wewnętrzne i pionowe relacje cen są wypadkową zmian stosunków elementów rynkowych i produkcyjnych oraz zmian obszarów rynkowych porównywanych zbóż.

IV. PIONOWE RELACJE CEN A RYNKI ODCINKOWE

W określonych warunkach rynku zbożowego w Polsce Ludowej, rozbiętego na dwa podstawowe rynki, gdy na jednym z nich stabilny układ cen jest efektem preferencji państwa a na drugim odbiciem sił kompensujących ogólną sytuację na rynku zbożowym, zmiany w podaży z oczywistych względów silniej odbijają się na rynku uspołecznionym. Fluktuacje wewnętrznych relacji cen na rynku prywatnym oraz wahania poziomu cen na tym rynku, wynikające z okresowych dysproporcji struktury produkcji i jej wolumenu, związane są z przesunięciami marginalnej części podaży z rynku uspołecznionego na rynek prywatny i to tym bardziej, im słabiej rozwinięty jest ogólny rynek zbożowy. Proporcje te kształtują się również w odmiennych regionach.

Istotnej przyczyny tej prawidłowości doszukiwać się należy w regionalnym zróżnicowaniu poziomów produkcji rolnej, jej towarowości i rozkładu rozchodów w ramach gospodarki paszowej i siewnej. Znajduje to z kolei swoje odzwierciedlenie w pionowych relacjach cen. Relacje cen na wolnym rynku, obejmującym również rynek targowiskowy, do cen targowiskowych — obrazujące w uproszczeniu stosunki między cenami obrotu sąsiedzkiego a cenami realizacji produkcji towarowej — charakteryzują się

Tabela 7

Terytorialne układy pionowych relacji cen zbóż w latach 1965 — 1968 w Polsce według województw

Pionowe relacje cen	Pszenica	Żyto	Jęczmień
1. Względne przeciętne odchylenia relacji wojewódzkich od krajowej			
Wolny rynek : targowiska	0,024	0,019	0,044
Skup rynkowy : targowiska	0,062	0,060	0,091
Dostawy obow. : skup rynkowy	0,016	0,016	0,079
Wolny rynek : skup rynkowy	0,035	0,054	0,056
2. Współczynniki korelacji między porównywanymi cenami			
Wolny rynek : targowiska	0,650	0,930	0,860
Skup rynkowy : targowiska	-0,188	-0,180	-0,166
Dostawy obow. : skup rynkowy	0,498	0,453	0,827
Wolny rynek : skup rynkowy	-0,173	-0,023	0,041
3. Stosunki współczynników zmienności cen porównywanych			
Wolny rynek : targowiska	0,69	0,90	0,48
Skup rynkowy : targowiska	0,88	0,22	0,58
Dostawy obow. : skup rynkowy	2,15	0,44	2,25
Wolny rynek : skup rynkowy	0,79	4,19	0,83

Źródło: Rocznik Statystyczny GUS, 1966 - 1969; Biuletyn Statystyki Cen GUS, 1966-1969. Obliczenia własne.

największą współzależnością w przypadku żyta, a najmniejszą w przypadku pszenicy. Może to być wynikiem bardziej zrównoważonej sytuacji rynkowej żyta w obrocie prywatnym, mimo że dyspersja terytorialna cen wolnorynkowych tego zboża jest czterokrotnie większa od analogicznej dyspersji cen skupu rynkowego. Relacja pionowa tych cen zależy bowiem w znacznym stopniu od znaczenia czynników obiektywnych, ściśle związanych z orientacją rynkową producentów. Bardzo ważne znaczenie dla sytuacji rynków lokalnych, głównie rynków targowiskowych, odgrywają zróżnicowane warunki transportowe; sprzyjające — mogą wpływać na podniesienie cen w okręgach deficytowych i odwrotnie. Fakt, że między cenami skupu rynkowego 4 zbóż a ich cenami targowiskowymi istnieje pewna, choć słaba, korelacja ujemna (tabela 7) jest symptomem rozbieżności procesów zachodzących na rynkach lokalnych i na rynku ogólnym. Wskazuje on równocześnie na konieczność uwzględnienia w poczynaniach polityki zbożowej problematyki przepływów międzyregionalnych i lokalnych w terytorialnych bilansach 4 zbóż, jak również predysponuje do rozpatrzenia różnych wariantów rachunku ekonomicznego w zastosowaniu do optymalizacji kosztów ogólnych, obejmujących również koszty transportu i pośrednictwa.

W obrocie 4 zbożami bezpośrednimi nabywcami w obrocie uspołecznionym są dwa piony handlowe: przedsiębiorstwa skupu i hurtu. W za-

sadzie między gminnymi spółdzielniami, zajmującymi się bezpośrednio skupem, a Polskimi Zakładami Zbożowymi nie występuje konkurencja, bowiem spółdzielnie skupują zboża na zlecenie jednostek hurtu. Jednakże fakt, że gminne spółdzielnie skupowały 4 zboża w zasadzie jedynie od producentów indywidualnych, natomiast hurt przejmował je od producentów uspołecznionych, powodował sytuację różnicowania warunków cenowych, oferowanych przez skup i hurt. Producenci uspołecznieni otrzymywali wyższe ceny zbytu za swoje zboża (tabela 8); równocześnie relacja tych cen realizacji pogarszała się w latach 1955 - 1964 na niekorzyść producentów indywidualnych, tym bardziej, iż udział dostaw obowiązkowych w ciągu owego okresu wykazywał tendencję malejącą.

Podstawową pozycję w podaży 4 zbóż stanowią dostawy obowiązkowe, bez których utrzymanie monopolistycznej i fiskalnej pozycji polityki zbożowej państwa na rynku byłoby, w warunkach ustroju rolnego okresu 25-lecia, w znacznym stopniu utrudnione. Należałoby w przeciwnym przypadku dostosowywać układ cen 4 zbóż do zmieniających się warunków

Tabela 8

Pionowe relacje cen 4 zbóż w Polsce w latach 1953 — 1968

Lata	Pszenvica	Żyto	Jęczmień	Owies	4 zboża	
	Pionowe relacje cen					Dynamika
1. Skup rynkowy : wolny rynek						
1953—1956	0,90	0,77	0,84	0,73	0,81	100
1957—1960	0,87	0,83	1,02	0,74	0,86	106
1961—1964	0,79	0,68	0,96	0,61	0,76	94
1965—1968	0,87	0,84	1,00	0,78	0,87	107
2. Skup rynkowy : dostawy obowiązkowe						
1953—1956	3,26	3,64	3,33	3,42	3,41	100
1957—1960	1,56	1,64	1,59	1,78	1,64	48
1961—1964	1,59	1,52	1,50	1,74	1,59	47
1965—1968	1,68	1,60	1,61	1,81	1,67	49
3. Skup ogółem : wolny rynek						
1953—1956	0,38	0,28	0,27	0,25	0,29	100
1957—1960	0,74	0,60	0,80	0,51	0,66	228
1961—1964	0,62	0,47	0,78	0,40	0,56	193
1965—1968	0,77	0,65	0,83	0,61	0,71	245
4. Skup ogółem — producenci uspołecznieni : indywidualni						
1955—1956	0,88	1,00	1,43	1,30	1,15	100
1957—1960	1,11	1,27	1,09	1,46	1,23	107
1961—1964	1,23	1,43	1,14	1,62	1,35	117
1965—1968	1,12	1,28	1,11	1,28	1,20	104

Źródło: Rocznik Statystyczny GUS, 1955, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, Statystyka Cen, GUS, 1957, 1960, 1962. Obliczenia własne.

ogólnej równowagi rynkowej w drodze systematycznego różnicowania poziomów relatywnych cen poszczególnych zbóż i podnoszenia cen nominalnych ich agregatu. Posunięcia zmierzające jednak w tym kierunku byłyby sprzeczne z polityką fiskalnych obciążeń rolnictwa, a szczególnie produkcji zbożowej, na rzecz industrializacji. Utrzymanie natomiast w dłuższym okresie czasu niezmiennych relacji cen oznaczałoby spadek relatywnej opłacalności produkcji i sprzedaży niektórych zbóż. Pociągnęłoby to z kolei za sobą wzrost podaży 4 zbóż na rynku prywatnym, zwiększenie spasanania zbóż i zmniejszenie spożycia przetworów zbożowych przez ludność miejską.

Ceny dostaw obowiązkowych, szczególnie w przypadku kiedy dostawy te stanowią znaczny udział w podaży, wpływają bezpośrednio na poziom cen rynkowych; szczególnie daje się to zauważyć od roku 1956 (tabela 8). Istnieje obecnie dość ścisła współzależność terytorialna między cenami dostaw obowiązkowych a cenami skupu rynkowego. Tak np. wysoka korelacja między cenami dostaw obowiązkowych i skupu rynkowego jęczmienia wskazuje, że istnieje terytorialne wyrównanie warunków cenowych jego zbytu; równocześnie ceny dostaw obowiązkowych tego zboża, podobnie jak w przypadku pszenicy, charakteryzują się dwukrotnie większą zmiennością przestrzenną od cen skupu rynkowego.

Nie należy więc eliminować problemu wpływu dostaw obowiązkowych z zagadnienia terytorialnego i rzeczowego ujęcia układu cen 4 zbóż tak długo, jak długo stanowią te dostawy istotny wolumen podaży — chociażby przyjmowały one w węższym lub szerszym zakresie formę przejściową, ale o zróżnicowanej sile natężenia przestrzennego, w długotrwałym procesie socjalizacji gospodarki zbożowej.

V. WNIOSKI I UWAGI OGÓLNE

Przeprowadzenie w znacznym stopniu uproszczonej prezentacji statystycznej i analizy ekonomicznej układu wewnętrznych i pionowych relacji cen 4 zbóż w Polsce Ludowej doprowadziło do wniosku, że poszczególne relacje cen są w znacznym stopniu zróżnicowane między sobą pod względem ich siły stymulacyjnej i dostosowawczej. Badania szersze i głębsze mogą mieć ogromne znaczenie dla polityki zbożowej. Powinny one dostarczyć danych umożliwiających określenie stopnia polityki cen w dziedzinie preferowanych kierunków produkcji i dystrybucji masy zbożowej. Analizę ograniczyliśmy do ubiegłego 25-lecia. Ze statystycznego punktu widzenia okres 25-letni jest wystarczająco długi dla dokonania pomiaru i stwierdzenia określonych prawidłowości. W badaniach ekonomicznych na ogół trudno wyszukać w naszej rzeczywistości gospodarczej taki okres, który byłby w całości jednorodny. Zmiany w strukturze społeczno-ekonomicznej i polityce państwa oraz w preferencjach ogólnospo-

łącznych przebiegają tak szybko, że nawet stabilizacja układu w ciągu jednego roku gospodarczego jest nierealna. Jest jednak prawdopodobne, że zależności relatywne ujawnione podczas kontynuowania niniejszej problematyki mogą stanowić podstawę predykcji i służyć jako cenne wskaźniki dla odpowiednich poczynań gospodarczych w chwili obecnej i w przyszłości.

PRICE RELATIONS OF FOUR CEREALS AS AN EFFECT OF THE GROWING VARIETY IN PRODUCTION STRUCTURE AND CORN MARKET IN PEOPLE'S POLAND

S u m m a r y

The author of the paper presents and analyses the price relation of four cereals in People's Poland against the functioning of corn market in the circumstances of its segmentary break and its variety growing in time and space. He uses internal price relations, and so exchangeable relations of two cereals in one of the segmentary markets, to show convergence of market incentives and production trends. He examines the four cereals supply preferences against mutual price relations of the same cereal in various sections of the corn market in this country, as well as against the links and similarities of relations occurring in this country and in foreign markets.

The author comes to the conclusion that price relations of each of the cereals in the 25-years' period od People's Poland differed in stimulant and adjustment power.

The research object considered in the abstract however, does not reflect all the real correlations and the influence determinants ruling price relations of the four cereals, because all the problems of interrelation with the complex agricultural market and the other ones had to be disregarded although they are essential directions of agricultural production and foodstuff consumption.